

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2015

TIMARAKA: 80

NKARHI: tiawara ti2½

Papila leri ri na tipheji ta 28.

SWITSUNDZUXO

1. Rhanga u hlaya switsundzuxo u nga si sungula ku hlamula swivutiso.
2. U nga ringeti ku hlaya phepha hinkwaro. Xiya tafula ra nongonoko wa vundzeni leri nga eka pheji ya 4 u ri karhi u fungha tinomboro ta swivutiso leswi vutisiweke eka matsalwa lama u ma dyondzeke nan'waka. Endzhaku ka sweswo hlaya swivutiso u ri karhi u hlawula leswi u nga ta swi hlamula.

3. Papila leri ri na SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A:	Vutlhokovetseri	(30)
XIYENGE XA B:	Novhele	(25)
XIYENGE XA C:	Ntlangu	(25)

4. Hlamula NTLHANU wa swivutiso ntsena: SWINHARHU eka XIYENGE XA A, XIN'WE eka XIYENGE XA B na XIN'WE eka XIYENGE XA C hindlela leyi swi longoloxiweke hayona laha hansi:

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO: Hlamula swivutiso SWIMBIRHI.

A2: XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO: Swa boha leswaku u xi hlamula.

XIYENGE XA B: Hlamula xivutiso XIN'WE.

XIYENGE XA C: Hlamula xivutiso XIN'WE.

5. MAHLAWULELO YA SWIVUTISO EKA SWIYENGE SWA B (NOVHELE) NA C (NTLANGU).

- Hlamula NTSENA swivutiso swa novhele na ntlangu lowu u wu dyondzeke.
- Hlamula xivutiso XIN'WE XA XITSALWANA na xivutiso XIN'WE XA XIMBANGU. Loko u hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA C. Loko u hlamula xivutiso xa ximbangu eka XIYENGE XA B, u fanele ku hlamula xivutiso xa xitsalwana eka XIYENGE XA C. Tirhisa tafula ra nongonoko wo tikamba leri nga eka pheji ya 5 ku vona loko u hlawurile swivutiso hi mfanelo.

6. VULEHI BYA TINHLAMULO

- Swivutiso swa xitsalwana eka vutlhokovetseri swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 250–300.
- Swivutiso swa xitsalwana eka swiyenge swa novhele na ntlangu swi fanele swi hlamuriwa hi marito ya kwalomu ka 400–450.
- Vulehi bya tinhlamulo eka swivutiso swa ximbangu byi ta lawuriwa hi ntsengo wa timaraka. Vakamberiwa va fanele ku hlamula hi ku kongoma na hi nkhaqato.

7. Landzelela swiletelo leswi nga ekusunguleni ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.
8. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha swivutiso swi nomboriweke hakona eka phepha ra swivutiso.
9. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.
10. Mpimanyeto wa matirhiselo ya nkarhi:

XIYENGE XA A: Timinete ta kwalomu ka 40
XIYENGE XA B: Timinete ta kwalomu ka 55
XIYENGE XA C: Timinete ta kwalomu ka 55
11. Tsala hi vurhon'wana, swi saseka no vonaka.

TAFULA RA NONGONOKO WA VUNDZENI

Nongonoko lowu wu ta pfuna wena mukamberiwa ku hlawula swivutiso leswi u lavaka ku hlamula swona handle ko hlaya phepha ra swivutiso hinkwaro.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI			
A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO:			
Hlamula switlhokovetselo swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI			
NOMBORO YA XIVUTISO	MUXAKA WA XIVUTISO	TIMARAKA	NOMBORO YA PHEJI
1. N'wini wanga – M Malungana	Xitsalwana	10	6
2. A-E-I-O-U – JM Magaisa	Ximbangu	10	7–8
3. Xirilo – KJ Ngobeni	Ximbangu	10	9–10
4. A swi tshamisekanga – MM Marhanele	Ximbangu	10	10–11
A2: XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO:			
Swa boha leswaku u xi hlamula.			
5. Vukatimuni – JM Magaisa	Ximbangu	10	11–12
XIYENGE XA B: NOVHELE			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
6. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Xitsalwana	25	13
7. <i>Mulunguntima</i> – TH Khosa	Ximbangu	25	14–15
8. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Xitsalwana	25	16
9. <i>Mibya ya nyekanyeka</i> – BKM Mtombeni	Ximbangu	25	16–18
XIYENGE XA C: NTLANGU			
Hlamula xivutiso XIN'WE*			
10. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Xitsalwana	25	19
11. <i>Hlamba vunwa nandzuwe</i> – AD Mahatlane	Ximbangu	25	20–21
12. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Xitsalwana	25	22
13. <i>Vukosi i mberha</i> – P Ndlovu	Ximbangu	25	23–24
14. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Xitsalwana	25	25
15. <i>Xivoni xa vutomi</i> – IS Shabangu	Ximbangu	25	26–28

*Tsundzuka leswi: Eka xiyenge xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa swivutiso swa XIMBANGU. Loko u hlamula xa xitsalwana eka B, hlamula xa ximbangu eka C. Loko u hlamula xa ximbangu eka B, hlamula xa xitsalwana eka C.

TAFULA RA NONGONOKO WO TIKAMBA LOKO SWIVUTISO SWI HLAWURIWILE HI MFANELO.

Tatisa mavangwa lama pfulekeke hi ku tirhisa mfungho wa gwaju ku kombisa leswaku u hlamurile nhlayo leyi lavekaka ya swivutiso.

Tafula ra nongonoko wo tikamba.

XIYENGE	NOMBORO YA XIVUTISO	NHLAYO YA SWIVUTISO LESWI FANELEKE KU HLAMURIWA	MFUNGHO WA GWAJU (√)
A. VUTLHOKOVETSERI (a) Switlhokovetselo swa ndzawulelo	1–4	2	
(b) Xitlhokovetselo xo ka xi nga ri xa ndzawulelo	5	1	
B. NOVHELE Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	6–9	1	
C. NTLANGU Xitsalwana kumbe swivutiso swa ximbangu	10–15	1	
Tsundzuka: Eka XIYENGE xa B na xa C u fanele ku hlamula xivutiso XIN'WE xa XITSALWANA na XIN'WE xa XIMBANGU.			

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****SWILETELO**

- Hlamula swivutiso swin'wana na swin'wana SWIMBIRHI exikarhi ka swivutiso swa 1–4.
- Tinhlamulo ta xivutiso xa xitsalwana xa 1 a ti ve na marito ya kwalomu ka 250–300.

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka xona.

N'wini wanga – M Malungana

- 1 Ndzi n'wana wa wena Yehovha,
- 2 **Ndzi wa wena Tatana,**
- 3 Ndzi hlangana ni mintlhamu leyi rhiyiweke,
- 4 Yin'wana yi ndzi phasa ndzi nga ehleketangi,
- 5 Kambe a ndzi ku rivali,
- 6 Vito ra wena ri dzimile timitsu embilwini ya mina.
- 7 **Ndzi pfa ndzi chochovela enhoveni ndzi nga titwangi,**
- 8 **Ndzi pfa ndzi tikuma etiveni ra mitwa ya lunya,**
- 9 A hi ku rhandza ka mina Tatana,
- 10 **Ko va vuvabyi bya xitshuketa,**
- 11 Ndzi phuli ephungulweni Tatana,
- 12 Mavabyi ya mina ya mahanyelo i matutu vana va Ntavasi,
- 13 **Ndzi pfa ndzi tikuma eka mahanyelo yo vindluka,**
- 14 Kambe a hi ku rhandza ka mina,
- 15 I Sathana xi nga ni mavondzo.
- 16 Ndzi tweli vusiwana Yehovha,
- 17 Ndzi ricece ra wena.

Hlamusela matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi ra vutlhokovetseri ku humelerisa hungu ra xitlhokovetselo lexi nga laha henhla, u ma kongomisa eka mintila ya 2, 7, 8, 10 na 13.

[10]

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

A-E-I-O-U – JM Magaisa

- 1 U yimele yini u khondla mavoko?
- 2 A wu va voni van'wana va bvun'wala?
- 3 Tihoxe u tihoxa bya ntlambya.
- 4 Bvun'wala ya ha pfindlukile,
- 5 Ka ha ku hundza ntsumi sweswi.

- 6 Bvun'wala u hlantsweka nhlokonho,
- 7 Mati ya ta khuvula munyama,
- 8 Ya ta ku sula malanga u sala u basile,
- 9 U nga hetu nkarhi tihoxe,
- 10 Vurhongo byi nga na yini handle ka vusweti?

- 11 Nkarhi wa tintsumi wu hundzile,
- 12 U ta yima ri ko ri xa loko u yimele Gabriele,
- 13 Wena a wu ri twangi rito?
- 14 'Tanani ka mina lava nga ni torha'.
- 15 Pfumelela mati lawa ya khulela ndlela ya wena.

- 16 I nkarhi muni kasi?
- 17 Mina a ndzi ku ri xile.
- 18 Se u ndzi pfuxela yini?
- 19 Ndzi tshike ndzi byi faya,
- 20 Byi lo ku helela kumbe wa ha tirha?

- 21 U nga ndzi vutisi tipolotiki mani wena.
- 22 Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana,
- 23 Wa mina ntirho i wun'we ntsena
- 24 Ku vulavula ri xa ri ya pela ri xa,
- 25 Ndzi ku A-E-I-O-U!

- 26 Ndzi tshike ndzi timiyelela,
- 27 U nga ndzi xavi ta le non'weni wa swi twa?
- 28 U ndzi vutisela yini 'Democracy' na 'Communism'?
- 29 Wa mina ntirho i wun'we.
- 30 Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.

- 31 A-E-I-O-U,
- 32 Ndzi vutise A-E-I-O-U.
- 33 U ndzi vutisa nambu lowukulu wa misava.
- 34 Kumbe Napoleon, Hitler na Churchill: tihosi,
- 35 Ndzi ta ku A-E-I-O-U.

36	Suka ka mina wena Judas!
37	Va lo ku rhumela u nga ali?
38	Kasi u lava yini?
39	A-E-I-O-U.
40	Ndzi thicara, mudyondzisi wa vana.
41	Ndzi tsakela ku twa ngulumelo wa rito ra mina.
42	A va ta tsaka ...?
43	Ku ndzi twa ndzi kolola,
44	Ndzi vindlavindleka bya magandlati,
45	Ndzi ku A-E-I-O-U.

- 2.1 Nyika hungunkulu ra xithokovetselo lexi nga laha henhla hi mintila leyi nga tluriki MUNE. (2)
- 2.2 Ku na ntila lowu hlamuselaka leswaku mudyondzisi u ta va na vutivi byo enta loko a nghenelela exidziveni xa tipolitiki, leswi vulaka leswaku u ta hola eka mavabyi lawa a nga na wona yo pfumala vutivi hi tlhelo ra swa tipolitiki. Tshaha ntila lowu. (2)
- 2.3 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a vulaka swona hi ntila wa 3, lowu nge:
'Tihoxe u tihoxa bya ntlambya.' (2)
- 2.4 Ntila wa 8 lowu nge: 'Ya ta ku sula malanga u sala u basile', wu hlamusela yini? (2)
- 2.5 Loko mudyondzisi loyi a kuceteriwaka leswaku a nghena eka swa tipolitiki a a ri makwenu, a wu ta n'wi tsundzuxa yini mayelana na leswi a kuceteriwaka leswaku a swi endla handle ko heta nkarhi wa yena? (2)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Xirilo – KJ Ngobeni

1 Nhlavhu ya tihanyi yi n'wi hlanhlile.
 2 Rihlampfu pfitlo, xi rhwele xikhozana
 3 Nhlomulo wu phutsela mbhaha na swikukwana
 4 Ku kala na un'we wo n'wi ttherisa
 5 Ku ya eswikwembyini swa rikwavo.
 6 Mihloti ya noni bya Limpopo khuluu!
 7 Makhukhuri na mitsandze swa n'wi tshikelela.
 8 Swivungu swa makanyeka evuton'wini byakwe.
 9 Xivundza xi fukamela xiviri xakwe.
 10 Babayaa, jaha ra Valambya ri yile!
 11 N'wina vakhandli-va-nhlonge khongotelani.
 12 N'wina vakhongereri nyiketani hi Johana 14.
 13 Na n'wina vaakelani khomani xikatla.
 14 Mi ongola mbanga leyi pfempfaka ngati,
 15 Mi bohelela phokolo ra mufelakazi.
 16 Muveleki nala wa ntima i xuka.
 17 U rindzele nhluvulo bya nkorhoki,
 18 U rindzele n'weti wa xinyami.
 19 Cheke ku fika, vunoni nkwee!
 20 Swa rivala a swi orhi ndzilo ka!
 21 I swa yini leswo rhurhela exilungwini
 22 Va karhi va ha tikiwa hi nala?
 23 I swa yini leswo tlakula xibebulavhilwa,
 24 Va karhi va ha tsundzuka fambelo ra yena,
 25 Lero famba xi nga mafenyeni?
 26 N'wina vaswirhundzu zilani!
 27 N'wina vabvana yilelani!
 28 Mi nga lungi ndhavuko hi xilungu,
 29 Mi nga nyanyuriwi hi botere,
 30 Mi ta yi mbyindla hambu mundzuku.

- 3.1 Hlamusela leswi mutsari a hi rungulelaka swona eka xitlhokovetselo lexi nga laha henhla hi mintila leyi nga tluriki MUNE. (2)
- 3.2 Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'rihlampfu' eka ntila wa 2 lowu nga laha hansi. Hlamusela leswi rito leri ri vulaka swona eka nhlamuselo ya masiku hinkwawo na leswi ri vulaka swona eka xitlhokovetselo.
 'Rihlampfu pfitlo, xi rhwele xikhozana.' (2)
- 3.3 Hi xihhi xikongomelo xo va mutlhokovetseri a tsarile xitlhokovetselo lexi? (2)

- 3.4 Loko a ku ri wena xaka ra nsati wa mufi a wu ta n'wi lemukisa yini mayelana na swiendlo swa yena? (2)
- 3.5 Hi wihi ntila eka xitlhokovetselo lexi, lowu kombisaka leswaku noni/wansati loyi wo loveriwa hi nuna u fanele ku tshineleriwa no chaveleriwa? (2)

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 4: XIMBANGU**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

A swi tshamisekanga – MM Marhanele

- 1 Masiku lawa vutswari byi hungukile,
2 Byi tlhela byi hundzuka vamakhensa-ri-xile.
3 Tinsinsimbha ta byona ti xaxile;
4 Hakunene a swi tshamisekanga!
- 5 Eswikolweni ku lo whititi!
6 Vutswari bya dyondzo byi hundzukile,
7 Nkoka wa matsalwa a wu va endlangi nchumu.
8 Ina, a swi tshamisekanga!
- 9 Endyangwini ntswele yi haka folosi,
10 Yi ba katara yi tlibula ni swinari,
11 Nhloko ya muti-vito yi punyala hi ku punyisiwa,
12 I ntiyiso, a swi tshamisekanga!
- 13 Tikereke na tona to tlholokela;
14 Ripfumelo ra tona ri tingawuka ntiyiso;
15 Ri phoveka ngi i tabyana ra m'sehe;
16 Xihambano, a swi tshamisekanga!
- 17 Lomu swibedhlele i mihlolo ntsena,
18 Vaongori vo rhinyarhinya hi ku rhandza,
19 Vakulukumba na vona va nghene hi moya wa vukungundzwani,
20 Heyi, a swi tshamisekanga!
- 21 Eswitulwini tingunun'unu fotofoto!
22 Ku dyiwa makhondzo ni swilovolovo,
23 Kambe lava nga ti hlawula fototo!
24 Ohohoo, swa ala ku tshamiseka!
- 25 Tiko hinkwaro ri etlele,
26 Randi yi wile,
27 Mfumo wu rhengamile;
28 Halalaa, swo n'o, ku tshamiseka!

- 4.1 Hlamusela leswi xitlhokovetselo lexi xi ku tiselaka swona emiehleketweni hi mintila leyi nga tluriki MUNE. (2)
- 4.2 Eka xitlhokovetselo lexi ku na ntila lowu humelerisaka ximonyo xa leswaku vununa bya tatana emutini a bya ha ri na ntikelo. Tsavula ntila wa kona. (2)
- 4.3 Boxa leswi mutlhokovetseri a hlamuselaka swona hi ntila wa 1, lowu nge: 'Masiku lawa vutswari byi hungukile'. (2)
- 4.4 Ntila wa 18 lowu nge: 'Vaongori vo rhinyarhinya hi ku rhandza' wu hlamusela yini? (2)
- 4.5 Loko wo va na nkateko wo hlangana na murhangeri wa swa dyondzo exifundzeninkulu xa ka n'wina, u nga n'wi kombela leswaku a nghenelela njhani eka ku antswisa xiyimo lexi humelerisiwaka hi mintila ya 5–8 eka xitlhokovetselo? (2)

[10]

NA**XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO (SWA BOHA LESWAKU U XI HLAMULA)****XIVUTISO XA 5: XIMBANGU**

Hlaya xitlhokovetselo lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

Vukatimuni – JM Magaisa

- 1 Hlangula mihloti,
2 A ku na lexi hi nga xi endlaka,
3 Ri herile,
4 Ra va helela lavo tala,
5 Namuntlha xi kume wena.
- 6 Loko ri herile ri fana ni mati,
7 A ya oleleki loko ya halakile,
8 Huvo ni nawu swi nge swi koti,
9 Loko ri herile ri herile,
10 Miyela a wu tshikiwanga tilweni.
- 11 Nkarhi wu ta ku sula mihloti,
12 U ta n'wi rivala miyela,
13 Ku ta hola miyela,
14 Ina, xivati xi ta sala,
15 A ku na lexi hi nga xi endlaka.

- 5.1 Hlamusela leswi mutlhokovetseri a hi byelaka swona eka xitlhokovetselo lexi hi mintila leyi nga tluriki MUNE. (2)
- 5.2 Tsavula ntila lowu kombisaka leswaku va tele lava va tshikiwaka hi varhandziwa va vona. (2)
- 5.3 Xana nhlokomhaka na mongo wa xitlhokovetselo lexi swi yelana njhani? (2)
- 5.4 Nyika nhlamuselo ya ntila wa 8, lowu wu nge: 'Huvo ni nawu swi nge swi koti.' (2)
- 5.5 Loko a ku ri wena u nga tshikiwa hi murhandziwa wa wena a wu ta endla yini? (2)

[10]**NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30**

XIYENGE XA B: NOVHELE**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 6: XITSALWANA**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

Sasavona na yena a nga ha yimangi. U lo vheta a kombela Chavalala leswaku va famba swin'we. Kasi loko va ri endleleni va sungula ku sandza swiendlo swa Hlongwane.

'Ndzi vula kuri i munhunkulu, a a fanele a ri ni ndzhuti,' ku vula Sasavona. 'Swa nyumisa leswiya emahlweni ka vanhu.'

'I ku kala miehleketo leswiya,' ku hlamula Chavalala. 'U vula mina ku dakwa; i ntwini sweswiya a a ri ku swi endleni? Ndza ku byela. A hi wo ya ekaya namuntlha. U ya pfala na barha ya hodela. Byi ya eku tshweni. Ku vuya ka yena va to dirayivha kunene movha wa yena vafana.'

'Mina ndzi vava hi leswaku wena u ku venga ngopfu. Kasi u lo n'wi endla yini? U lo n'wi tekela yini kwalomu mi fambafambaka kona?'

'A wu si tshama u twa kumbe ku vona leswi Valungu va nge i *natural hatred*? Ndzi lo velekiwa a ri karhi a ndzi venga, ndzi ta ku yini? Mina a ndzi n'wi onhelangi nchumu.'

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa ntiyiso wa leswaku eka minkarhi yin'wana vanhu va lahlekeriwa hi ndzhuti lowu va nga na wona hikokwalaho ka rivengo na mavondzo lawa va nga na wona eka van'wana. Kongomisa nkanelo wa wena eka swiendlo swa Hlongwane.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 7: XIMBANGU**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Va n'wi nyika xo tsala, xa ntima. A ringeta nsayino wa Brooks kambirhi. A yima ekule a fananisa. A ringeta ra vumune a n'wayitela. 'Yi kwihi cheke?' A vutisa. Va n'wi nyika. A teka papila ra Brooks. A teka na nsayino lowuya wu n'wi enerisaka mbilu. A tsipa mahlo a langutile ehenhla. Ku languta ehansi a yisa xo tsala echekeni. Wo va nsayino wa Brooks wu humile. 'Ndzi lava ya n'wina *signature*,' a byela Hlongwane.

'Phela loko swi ta eka mina u yi cincanyana,' ku vula Hlongwane a ri karhi a yi tsala. Jerico a engeta sweswi a nga swi endla ku sungula. A sayina, kambe swi nga fani ngopfu. Kwalaho a tsala tinomboro ta pasi ra Chavalala laha ndzhaku ka cheke. A sayina na nsayino wa Chavalala. '*Hundred bucks, gents*,' ku vula Jerico. Xikan'wekan'we Mathebula a humesa dzana ra tirhandi a nyika Jerico.

- 7.1 Boxa mbangu lowu swimunhuhatwa leswi vulavulaka laha henhla swi nga eka wona, naswona swi endla yini eka mbangu lowu? (2)
- 7.2 Hlamusela leswi Hlongwane a vulaka swona loko a ku 'Phela loko swi ta eka mina u yi cincanyana.' (2)
- 7.3 Loyi a nga ya eka OK ku ya hakelela Chavalala xikweleti xa yena xa fanichara i un'we eka lava landzelaka: (1)
- A Hlongwane
B Maria
C Mathebula
D Nyeleti
- 7.4 Nyeleti u na ntlimbo wa le handle. Ntlimbo lowu wu nga va wu vangwiwa hi yini? (2)
- 7.5 I ncini lexi endlaka leswaku Chavalala a nga karhali, a tirha hi ku tikarhata hambiloko Hlongwane a n'wi xanisa? (2)
- 7.6 Vito ra Nsatimuni ri fambelana njhani na n'wini wa rona eka tsalwa ra Mulunguntima? (2)
- 7.7 Eka ntshaho lowu ku vulavuriwa hi ku fojariwa ka minsayino ya vanhu. U vona swi ri kahle ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Tlukwa! Norho xi nga riki na dzanu, Chavalala u vonaka a ri karhi a vulavula eka nhlengeletano leyikulu swinene ya van'wamabindzu. Va ri karhi va n'wi bela mavoko swi nga heli. Loko se va ya eku dyeni, a a vonaka a ri yena muendzinkulu eka nhlengeletano leyi. Laha a fambaka kona voko ri ta kala ri huma timbhonya hi ku qhavuriwa. Nhloko yo tshama yi ri eku jovoteleni.

Tlukwa! Ehofisini. Nsatimuni u tshamile exitulwini va ri karhi va bula hi ta muholo wa yena wu nga wuntsongo. Chavalala a a burisana na yena va heta hi ku va Chavalala a n'wi byela leswaku u ta vona leswaku vabasisi va tihofisi hinkwavo va tlakuseriwanyana miholo ya vona. Loko Nsatimuni a yima ku lava ku huma, Chavalala na yena a yima a n'wi khoma hi katla a n'wi heleketa enyangweni.

'Byela vatirhikuloni leswaku ndzi ta mi lulamisela n'hweti yoleyi taka.'

'Heyi!' Hlongwane a cema, a va a ku bulumuku! A nga ha twisisi na leswaku u le kwihi. A hahlula mahlo a halahala. I movha. I mixanatsi. I mumu. I nyuku. I rhabya!

- 7.8 Hlongwane u baleka entirhweni hi ku va a tile a pyopyiwile. Loko a baleka eka siku leri u yile kwihi? (1)
- 7.9 Ku ta ka Hlongwane entirhweni a pyopyiwile hi siku leri swi hundzuke xikhovolelo eka leswi a nga tshama a swi byela vufambisi bya feme ya PPE loko va ri ehodela eGiyani. Hlamusela leswaku mhaka leyi yi ve xikhovolelo hi ndlela yihi? (2)
- 7.10 Hlongwane a nga ha ku tivi lomu a ri kona loko a phaphama endzhaku ko lorha. Mutsari u ri: 'A hahlula mahlo a halahala. I movha. I mixanatsi. I mumu. I nyuku. I rhabya!' Mahlamuselelo ya mutsari yo tirhisa swivulwa leswi swo koma ya nga va ya lava ku hi paluxela yini hi xiyimo xa Hlongwane mayelana na mbangu lowu a nga eka wona? (2)
- 7.11 Loko Hlongwane a sisimuka evurhongweni ku vile na mhaka leyi yi nga n'wi karhata swinene. Hi xihhi xivangelo xa ku karhateka ka yena? (2)
- 7.12 Loko Hlongwane a vuya hi lomu a a yile kona u fika a kucetela Brooks leswaku Chavalala a nga yi eYuropo naswona a nga xi kumi xitulu xa vuhlanganisinkulu hikuva u na marhengwe, u komile, naswona wa ha ri ntsongo. Mavulavulelo ya muxaka lowu ya hi paluxela yini hi Hlongwane mayelana na mavonelo ya yena ya swilo evuton'wini? (2)
- 7.13 Hlongwane u lava leswaku Mathebula, munghana wa yena loyi a a ri mugalachi entirhweni wa yena, a ta a ta teka xitulu xa vuhlanganisinkulu ePPE. Mintirho ya vugalachi na vuhlanganisi yi hambana hi yini? Hlamusela. (2)
- 7.14 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka hi vunghana bya Hlongwane na Mathebula eka tsalwa leri? (2)

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni****SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

'A wu pfumeli niswitsanana, ni le tindleveni a swi ngheni. I khale ndzi ri karhi ndzi hokoloka hi ku holova na wena hi vufendze bya wena, kambe ku hava ku tihlukurheta. Ndzi ku byela masiku hinkwawo leswo u byewula malepfu, u tsemeta ni misisi kambe do! Ndzo vulavula ni tamba leri ngo tshama ri lo pyi hi thyaka.'

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa ntiyiso wa xivutiso lexi nge 'Kuwa ra le taleni u dyisa hi n'wana./Mbhuri a xi tiveleki.' Kongomisa nkanelo wa wena eka ku navela ka Nkulukumba Tlhomandloti ehenhla ka vana va yena.

[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 9: XIMBANGU****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

Hambiswiritano vurhongo a byi na xisiwana - o ba hi ndzhuku a etlela.

Ku hele masikunyana Madambi a nga vonaki swinene laha kaya, naswona loko a ri kaya a o tshama a hlunamile, milomu ya yena yi tshavatana ingi a o vulavula a ri yexe, ku fikela laha tata wa yena a nga n'wi vutisa hi swa matshamelo ya yena.

'Madambi n'wananga,' ku sungula Tlhomandloti hibyakwe. 'Masiku lawa moya wa wena a wu ndzi tsakisi. Swi lo yini? I ncini lexi ku khunguvanyisaka emoyeni wa wena xana?'

'Tatana, mi ta ndzi rivalela loko ndzi endle leswi mi pitsulaka timbilu emasikwini lawa ya nga hela. Ntsena nhlamuselo ya mina eka xivutiso xa n'wina hileswaku a ndzi swi tivi loko ndzi kule ku ringana ku teka nsati. Hitlhelo, loko mi ta twanana na mina ni swa muti lowu murhandziwa wa mina a nga ka wona - leswi hi swona swi endlaka leswaku ndzi tshama ndzi ri karhi ndzi vulavula hi mbilu.'

'Kasi n'wananga, a nga kona un'wana tata wa wena handle ka mina. Hi mina ndzi faneleke ku ku tlhavula mutwa wa le mbilwini. Hi mina ndzi faneleke ku ku ongola swa le moyeni - leswi swa ndzi boha, ndza sindziseka hikokwalaho ka vutswari bya mina ehenhla ka wena.'

- 9.1 Madambi a a ri kwihi ku kala a vuya ekaya hi nkarhi wo etlela? (1)
- 9.2 Boxa xivangelo lexi endleke leswaku Madambi a endzela ndhawu leyi u yi boxeke laha henhla. (2)
- 9.3 I yini lexi a xi endla leswaku Madambi a nga tsaki loko a fanele ku byela tata wa yena timhaka leti a lavaka ku n'wi luma ndleve hi tona? (2)
- 9.4 Ku va Nkululukumba Tihomandloti a nga amukelangi xikombelo xa n'wana wa yena Madambi swi endle leswaku Madambi a endla leswi landzelaka:
- A U sungula ku ya ekerekeni masiku hinkwawo.
B U sungula ku nwa byalwa.
C U sungula ku tilavela nhwana wa Mutsonga.
D U sungula ku tirhandza. (1)
- 9.5 Boxa ku hambana loku nga kona exikarhi ka Maduna na Tihomandloti. Vula timhaka TIMBIRHI ntsena. (2)
- 9.6 Madambi a a hetile tidyondzo ta yena loko a teka xiboho xo lava ku endla leswi a a swi kombela eka tata wa yena. Xana hi xihi xikolo lexi a nga dyondza eka xona? (1)
- 9.7 Loko a ku ri wena u kurile ku ringanela ku teka nsati ku fana na Madambi kutani u tekile xiboho lexi a nga xi teka, kambe vatswari va wena va ku sivela ku ya emahlweni na xona a wu ta swi endlisa ku yini? (2)
- 9.8 Madambi u na ntlimbo wa le handle. Boxa xivangelo xa ntlimbo lowu. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

'Miehleketo ya mina a yi hamboloxiwile hi tihanyi ta huvo ya kereke ni ku khata hi ku komba leswaku va ni matimba yo humesa moya wa munhu emirini wa yena. Leswi na mina ndzi nga xirho xa huvo yoleyo yena a nga swi tivanga leswaku tatana wa yena loyi a nga xikarhi ka vadlayi va yena u ta n'wi endla mudyandzhaka.'

'Lava va nga n'wi tekela vufundhisi bya yena, vukarhi bya mina byi le henhla ka vona hi ku tsandzeka ku nwiswa Nyiko exihlobyeni xa nsovo ni ku tsandzeka ku vona leswaku nkhasu wa yena a wu ri vutomi bya yena. Ku n'wi hluvula ka vona nguvu ya vufundhisi a va n'wi tekela vutomi va siya ntsumbu; ntsumbu va wu siya wu ri ndzhukano emoyeni ni le mahlweni ka swimonyo.'

- 9.9 A ku lo humelela yini hi Nyiko ku kondza Nkululukumba Tihomandloti a vulavula marito lawa? (1)
- 9.10 I ntiyiso leswaku loko N'wa-Mdanisi a vitana Mufundhisi Nyiko a a lava leswaku a ya khongelela n'wana ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 9.11 N'wa-Mdanisi i muluthanyi eka tsalwa leri. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi. (2)

- 9.12 Hikokwalaho ka yini Nyiko a nga swi tsakelangi leswaku vanhu va n'wi vona leswaku u pfuka ekaya ka N'wa-Mdanisi? (2)
- 9.13 Endzhaku ko vula marito lawa ya nga eka ntshaho lowu nga laha henhla, Nkulukumba Tlhomandloti u kumiwile exintshabyanini a lovile. Hi ku vona ka wena rifu ra yena ri nga va ri vangiwile hi yini? (2)
- 9.14 Loko a ku ri wena u nga tekeriwa xiboho xo fana na lexi nga tekeriwa Nyiko hi vakulukumba va huvo ya kereke, a wu ta va u endlile yini? (1)
- 9.15 Hlamusela hi ku komisa leswi Madambi a swi endleke endzhaku ka rifu ra tata wakwe ku hetisisa ku navela ka yena. (2)

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25**

XIYENGE XA C: NTLANGU**SWILETELO**

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamula xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA***HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane***

Hlaya n'wanguano lowu nga laha hansi kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

XIHANGALASI: U nga hlamali loko u ndzi vona ndzi tile laha ka Makhuvele Topisa wa mina. Ndzi tile ku ta vulavula na wena.

TOPISA: A ndzi ku twisisi leswaku u ringeta ku ndzi byela yini.

XIHANGALASI: Kasi a wa ha xi twi Xichangana masiku lawa?

TOPISA: Phela tiva leswaku a ndzi na nkarhi wa wena. Naswona wa ndzi nyenyetsa loko ndzi ku vona laha mutini wa mina.

XIHANGALASI: Ndza ku nyenyetsa?

TOPISA: U ndzi hlambisa timbilu. A ndzi rhandzi no vulavula na wena.

XIHANGALASI: Topisa wa mina.

TOPISA: U nga ndzi nyangatsi wena Xihangalasi. Wa ndzi twa?

XIHANGALASI: Phela ndzi tile ku ta ku byela leswaku ndza ku lava hikuva u nsati wa mina naswona u na n'wana wa mina laha ka Makhuvele.

TOPISA: Loko wa ha tlanga hi mina a wu nga swi tivi ku ri van'wana va ta ndzi teka? N'wana loyi u n'wi vulaka a ndzi ri u n'wi landzurile u ku mina ndza ku lumbeta? Se i n'wana wa wena hi leri nge yini namuntlha?

Hi ku leteriwa hi ntshaho lowu nga laha henhla kombisa ndlela leyi xivutiso lexi nge: 'Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena' xi nga va ntiyiso hakona. Kongomisa nhlamulo ya wena eka Xihangalasi.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 11: XIMBANGU**HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

Hlaya ntshaho lowu nga laha hansi kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA: Swiambalo leswi ndzi nga vona u swi ambarile i swa wena he Matanato?

MATANATO: Va ndzi kanganyisile vandzuwe. Tolo loko mi ndzi siya le xitokofeleni, mi ndzi siyile ndzi nyanyukile hi ku vona Rhoda. Ndzi mi siyile ma ha hetisa leswi a mi nwa swona kutani ndzi ya exiyindlwanini kwala jarateni. Loko ndzi nghena ndzi pfala rivanti, vatsotsi vo fika va ri ntlhanu.

MAVHAVAZA: U ri yini na Matanato na?

MATANATO: Vafana vo ndzi rhenzela, hi nkarhinyana ndzi sala exikarhi ka vona.

XILUMUNI: Mi ri yini he kokwana Chauke na!

MATANATO: A swi ndzi biherile, se ndzi nga ha tikoti hi ku chava hikuva un'wana u humesile vholovholo, un'wana mukwana wa le buchareni.

MAVHAVAZA: Hayi man Chauke man!

- 11.1 Matanato a a ri kwihi loko a ta tekeriwa swiambalo swa yena? (1)
- 11.2 Hi xihhi xivangelo lexi endleke leswaku Matanato a kumeka eka ndhawu leyi u yi boxeke laha henhla? (2)
- 11.3 Mavhavaza a a yi tsakela mhaka leyi yo va Matanato a rhandza ku endzela eka ndhawu leyi ke? Seketela nhlamulo ya wena hi timhaka leti humaka eka tsalwa. (2)
- 11.4 Ku va Matanato a ku u sele hi suti leyi a nga velekiwa na yona u vula xin'we xa leswi landzelaka:
- A Ku va a ambele swiambalo swo saseka ngopfu.
B Ku va a ambele suti yo n'wi fanela ngopfu.
C Ku va a nga ambalangi nchumu.
D Ku va a nga ambalangi baji. (1)
- 11.5 Xirhami i ku titimela loku vaka kona emirini. Mhaka leyi yi yelana njhani na leswi humelelaka N'wa-Xirhami evukatini? (2)
- 11.6 Hi kwihi ku yelana loku nga kona exikarhi ka N'wa-Xirhami na Rhoda? Boxa timhaka TIMBIRHI ntsena. (2)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MAVHAVAZA:	Se u ndzi veka kwihi hikuva ndzi fanele ndzi kuma nhlamulo namuntlha sweswi, hayi mundzuku, e-e, namunthla sweswi. Loko ndzi suka laha mutini wa ka n'wina, ndzi rhandza ku suka ndzi twile ntiyiso eka wena.
TOPISA:	Mina ndzi na n'wana wa mufana. I Tshikani vito ra yena. Ndzi onhiwile hi mufana un'wana kambe a ndzi landzula hikuva se a a vonile van'wana, mina a ndzi nga ha ri nchumu.
MAVHAVAZA:	Rhanga va koka ni vana va rona ku vurile va tolo. Mina a swi ndzi kanakanisi. Loko va ka n'wina va pfumela, ndzi ta endla timfanelo ta mina hinkwato ku ya hi leswi va swi lavisaka xiswona.
TOPISA:	Se n'wina vana va n'wina va le kwihi? Naswona mi lava ku ndzi yisa kwihi? A ndzi lavi ku ya gembeteriwa hi makhatlwa va ku ndzi va tekela nuna wa vona.

- 11.7 Kun'wana eka ntshaho lowu nga laha henhla hi twa Mavhavaza a ku: 'Loko ndzi suka laha mutini wa ka n'wina, ndzi rhandza ku suka ndzi twile ntiyiso eka wena.' Xana a nga va a hlamusela yini hi marito lawa ke? (2)
- 11.8 Kun'wana eka tsalwa hi twa Topisa a ku: 'Ndza ha ya va tivisa le handle leswaku ndzi gangile wanuna loyi a nga ta na tatanantsongo.' Xana endlelo leri ra khorwisa ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 11.9 Loko Topisa a a ri munghana wa wena, a wu ta n'wi lemukisa yini mayelana na xikombelo xa Mavhavaza ke? (2)
- 11.10 Mavhavaza a a ta vuyeriwa hi yini loko xikombelo xa yena xo amukeriwa hi Topisa ke? (1)
- 11.11 Hlamusela leswi Mavhavaza a vulaka swona loko a ku 'rhanga va koka na vana va rona'. (2)
- 11.12 Topisa u n'wi hlamurile yini Xihangalasi loko a vule leswaku u n'wi landzile? (2)
- 11.13 Xana u vona swi ri kahle leswaku loko wanuna kumbe wansati a hambanile na nsati wa yena kumbe nuna wa yena a tlhela a teka kumbe a tekiwa ke? Seketela vonelo ra wena. (2)
- 11.14 Ku tiyisela na ku tihlayisa swa vuyeriwa evuton'wini. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi u kongomisa eka leswi nga humelela Topisa eka tsalwa. (2)

[25]

KUMBE

SWILETELO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 12: XITSALWANA**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

KHEGU:	Ndza swi tiva leswaku ndzi siwanekile kambe marhumbu wona inkomu. A ndzi fumiwi hi vuswa mina.
BODZANI:	Mina a ndzi nga lavi ku hlamuriwa sweswo. Mho hlamula mhani va nga ndzi rhuma swona. Futhi ndza ha katsa no ya va byela. (<i>A famba a ya byela Boneka.</i>)
BONEKA:	(<i>A ri karhi a monya</i>) Se swi lo yini ku na wena Khegu u ngo a wu lavi swakudya naa? Masiku lawa wa ticakunya onge wo va munhunyanana wo nyawula. (<i>A tlhelela endlwini a ri karhi a vulavula a ri yexe.</i>) N'wana loyi va nge i Khegu u yi lava ngopfu nyama. Namuntlha ndzi lava ku n'wi khawurisa. U ta ndzi dyondza leswaku ndzi mani wa ka mani. A nga ndzi tivi kahle mina. (<i>A suka a ya ekamareni a fika a kuma Bodzani a ri karhi a kukula.</i>) Wena Bodzani u nga kumeka u humile lomu ekamareni ndzi lava ku endla swin'wana.

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu, kombisa hilaha minkarhi yo tala vavanuna va vangalaka vana va vona ku xaniseka hakona hikwalaho ka timhaka ta vugangu. Kongomisa eka swiendlo swa Xikweni.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 13: XIMBANGU**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA: (*A ri karhi a hlekelela.*) A ni ndzi mi byerile vana va mina leswaku laha hi yaka kona hi le vuwiselweni bya vutomi hinkwabyo naa?

BODZANI: (*Hi ku hlamala.*) Dyiindlu ledyi mhani a dyi hakeriwi xana?

BONEKA: Yindlu leyi ya hakeriwa n'wananga. Mahakelelo ya yona i swa n'hweti yin'wana na yin'wana kambe ... (*a nga hetisi.*)

BODZANI: Mali ya kona mi ta yi kuma kwihi yo hakela n'hweti yin'wana na yin'wana vutomi bya hina hinkwabyo xana?

BONEKA: (*A humesa mali ya maphepha ntsena.*) Wa yi vona mali leyi n'wananga?

BODZANI: I mali hinkwayo leyi ka mhani?

BONEKA: A ni ndza ku byela leswaku u nge hlupheki hi nchumu na Gwirhani ke? Leswiya swi nga endliwa hi Khetani ko va vudomu, ndzi vula leswi swo ya hisa yindlu. U ta za a famba a ya lava ndhawu yo tshama eka yona eswipurapureni. Mina laha ka mina a ndzi lavi dodi.

- 13.1 Boneka na Bodzani va vulavula va ri kwihi? (1)
- 13.2 Boneka a a tshama ePhafula ekaya ka Xikweni. Xana hi xihhi xivangelo xo va a ri endlwini leyi nga endhawini leyi u yi boxeke laha henhla? (2)
- 13.3 Mali ya maphepha leyi Boneka a yi kombaka Bodzani a a yi kuma kwihi? (2)
- 13.4 Khetani a a hlundzukisiwile hi yini ku kala a hisa yindlu ya tata wa yena Xikweni? Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:
- A A a hlundzukisiwa hi ku hundza emisaveni ka tata wa yena.
- B A a hlundzukisiwa hi ku rila ka Boneka.
- C A a hlundzukisiwa hileswi Boneka a nga xanisa tata wa yena Xikweni, a n'wi khoma hi tihanyi a kala a lova.
- D A a hlundzukisiwa hileswi se a a tirha. (1)
- 13.5 Hanyelo ra Boneka ro va na mona a ri cinci hambiloko a rhurhele eka ndhawu leyi u yi boxeke eka 13.1 laha henhla. Kombisa ntiyiso wa mhaka leyi hi leswi a swi edleke eka muakelani wa yena Xitlhangu. (2)
- 13.6 Hi kwihi ku hambana loku nga kona exikarhi ka vumunhu bya Boneka na muakelani wa yena Xitlhangu? (2)
- 13.7 Hikwalaho ka yini Bodzani a vutisa mana wa yena leswaku yindlu leyi va rhurhelaka eka yona a yi nge lavi ku hakeriwa ke? (1)

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

BONEKA:	Swa antswa hi nghena kona yindlu ya kona yi tikomba yi ri na makamara mo tala kumbe a va ta hi pambulela rin'we. Ku sasekile, ku tikomba ku tshama vanhu vo titiva. (<i>Va nghena, Boneka a ndzawuta.</i>) Ndzawini. (<i>Swi nga twiwi.</i>) Ndzi ri ndzawinee ...
KHEGU:	(<i>A huma endlwini a nga si hluvula ni swiambalo swa xibedhlele swo tirha hi swona.</i>) Xana i mani loyi a ndzawutaka? Mina a ndzi swi voni kahle ku na xinyami hikuva rivoni ra le handle a ri lumekiwangi. A ndzi mi voni kahle leswaku mi mani. Riperile.
BONEKA:	(<i>A swi vona leswaku i Khegu, a sungula ku tikhodzakhodza.</i>) Ahee ...
KHEGU:	Ndzi ta ku i mani xana?
BONEKA:	(<i>A korhamela ehansi.</i>) Mina hi mina ... N'wa ... Sharpshoot sesi.
KHEGU:	(<i>Hi rito ra le henhla.</i>) Mi nga ta mi ta ndzi vonisa mihlolo vamhane, kumbe ndzo lorha?
N'WA-VUSIKA:	I mihlolo ya yini mi nga ta hi chavisa.

- 13.8 Xana Khegu u hlamusela yini loko a ku: 'Mi nga ta mi ta ndzi vonisa mihlolo vamhane, kumbe ndzo lorha?' (2)
- 13.9 Loko a ku ri wena Boneka u fambaka u lava ko tshama kutani u fika u kuma leswaku hi le ka vaKhegu, a wu ta endla yini? (1)
- 13.10 Hlamusela leswi swi endlaka leswaku Boneka a ku tikhodzakhodza loko a vona leswaku i Khegu loyi a pfumelaka loko a ndzawuta. (1)
- 13.11 Loko Boneka a ndzawuta eka yindlu leyi nga laha ka ntshaho, a a swi tiva leswaku hi le ka mani ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.12 Hi kwihi ku hambana exikarhi ka mavulavulelo ya Boneka loko a vulavula na Khegu loko va ha tshama swin'we ePfalonomo na laha ka ntshaho lowu? (2)
- 13.13 Ku va Boneka a xavisele muchayeri, Josaya Xitsoni nhundzu ya yena hi ntsengo wa le hansi wa R1 000,00, swa humelela evuton'wini bya siku rin'wana na rin'wana ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 13.14 Kombisa ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'Nhonga ya le mahlweni a yi vavi ku vava ya le ndzhaku', u kongomisa eka leswi humelelaka Boneka eka ntshaho lowu nga laha henhla. (2)
- 13.15 Boneka na vana va yena loko va fika ekaya ka Khetani ePhalaborwa, va hlongoriwa tanihi timbyana. Xana loko vanhu lava va hlongolaka Boneka na vana va yena a va ri maxaka ya wena, a wu ta va lemukisa yini mayelana no va va nga amukeli Boneka na vana va yena? (2)

(2)
[25]

KUMBE

SWILETELO

- Hlamula xivutiso xa xitsalwana kumbe xa ximbangu.
- Nhlamulo ya xivutiso xa xitsalwana a yi ve na marito ya kwalomu ka 400–450, yi tlhela yi va hi xivumbeko xa xitsalwana, KU NGA RI hi endlelo ro xaxameta timhakankulu.
- Tsundzuka: Loko u hlamurile xivutiso xa XITSALWANA eka XIYENGE XA B, hlamula xa XIMBANGU eka XIYENGE XA C.

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: ... XI TSEMBA NKOLO!**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula xivutiso lexi nga ehansi ka wona.

SARAH: (*A karhi a tlakuka a tshama ehenhla ka Solly a tlhela a n'wi angarha hi mavoko mambirhi*) Solly, se mara loko John o tshuka a swi twile leswaku mina na wena ha rhandzana hi to swi yini?

SOLLY: Sweswo a hi nchumu murhandziwa, hi to va hi kume ndlela yo va hi tekana, mina na wena. Se hi ta va hi rhandzana *officially*, ximfumo!
(*Va hleka ivi va ntswontswana*)

SARAH: Se Rose yena u ta n'wi yisa kwihi?

SOLLY: Na yena a ndzi ri ndzi ta namba ndzi n'wi divhosa.

SARAH: (*A n'wi ntswontswa*) Xana wa vurisa leswaku u ta n'wi divhosa u teka mina?

SOLLY: Hambi kova mundzuku!

Hi ku pfuniwa hi ntshaho lowu nga laha henhla, kombisa ndlela leyi Sarah, nsati wa John Mbitana a tipeteke nhloko hakona hi ku tshemba Solly ku tlurisa mpimo. Seketela nhlamulo ya wena hi leswi kumekaka etsalweni.

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: KASI RONA HI RIHI?**

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

MAFADA:	(<i>A ri karhi a gimeta nghilazi ya byala</i>) Aa, ma-gents, se xi humile xigele? A ku ri njhani xigele namuntlha? Mina ndzi hatle ndzi nyenga loko <i>first period</i> yi hela hi ku borha hi <i>outie</i> liya That'sright.
KHANGELA:	(<i>Hi nkhinkhi</i>) A ku ri <i>grand</i> . Kambe <i>first period</i> a yi ri ya mani?
JELE:	(<i>Hi ku sola a ri karhi a minya nghilazi ya byala</i>) A yi ri ya dyona ledyiya That'sright. (<i>Va hleka hinkwavo</i>)
MAFADA:	(<i>Hi ku sandza a ri karhi a chela nghilazi ya biya</i>) Heyi, mara <i>outie</i> liya ya bayiza heyi!
JELE:	(<i>A ri karhi a chela nghilazi</i>) Ene <i>is waar</i> , yi bayiza ngopfu <i>outie</i> liya.
MAFADA:	(<i>Hi ku sandza a ri karhi a nwa biya</i>) Phela hi dyona That'sright dyi nga ndzi onhela siku hi ku phika ro ndzi tlhava hi swivutiso loko dyi ri ku cheleni ongeti dya ndzi pambulela muholo wa dyona loko n'hweti yi hela! (<i>Va hleka</i>)
THOMAS:	(<i>Hi ku kaneta</i>) Mara <i>bra Fadas</i> , kahlekahle swi ya hi ku u swi tekisa ku yini. Mina ndzi tiphinile hi dyondzo ya <i>Mr Baleni</i> ku fana ni masiku man'wana hikuva <i>Mr Baleni</i> kahlekahle a nga hi dyondzisi swa tibuku ntsena, kambe u tlhela a hi aka hi swa vutomi <i>under G. For instance</i> eka dyondzo ya namuntlha, <i>Mr Baleni</i> a va hi kombisa leswaku xin'wana ni xin'wana lexinene evuton'wini munhu u xi kuma hi ku xi tirhela ...

- 15.1 Boxa vito ra xikolo lexi vanhu lava va vulavulaka laha henhla a va nghena eka xona. (1)
- 15.2 I yini lexi endlaka leswaku Jele na Mafada va tshika ku tshama exikolweni va hlaya tibuku? (2)
- 15.3 Xana hi vahi vadyondzi lava rhandzaka xikolo exikarhi ka lavamune va kumekaka eka ntshaho lowu nga laha henhla? (2)

- 15.4 Vito ra xintlangwana lexi ri fambelana njhani na leswi swi humelelaka eka xona?. (2)
- 15.5 Loko Mafada a vula mudyondzisi wa yena u ri 'That'sright' kasi Thomas u n'wi vitana 'Mr Baleni'. U nga vula yini hi vumunhu bya vona hi ku leteriwa hi mavulavulelo lawa? (2)
- 15.6 U vona swi ri kahle leswaku vadyondzi va tshika ku hlaya tibuku hi ku va va tshembisiwile ku xaviseriwa mapapila ya swivutiso ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)
- 15.7 Loko Mafada a a ri munghana wa wena a wu ta n'wi lemukisa yini mayelana no xava mapapila ya xikambelo? (2)

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: SWONA SWI RI SWA YINI!

Hlaya ntshaho lowu landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka wona.

KHOMBO:	<i>(Hi ku konanisa a ri karhi a susa xikhohlola enkolweni)</i> Mana wa Nyeleti, wa tiva leswo vulavula ni vana hi timhaka leti nga va ringanangiki i ku va onha wa swi tiva? A swi laveki leswaku vana va twa no nghenelela timhaka ta lavakulu.
NSATIMUNI/MIDLAYI:	<i>(Hi ku n'wi tekela ehansi)</i> Hi ri masiku lawa ku tirha xidemokirasi papoo; vana ni vatswari va bula hi xin'wana na xin'wana swin'we n'wino! I <i>new South Africa</i> sweswi.
KHOMBO:	<i>(Hi nkhinkhi)</i> Xidemokirasi hi xona ha xi vona, kambe <i>a home is not a democracy</i> .
NSATIMUNI/MIDLAYI:	<i>(Hi xinyadzo)</i> Kasi swi lo yini na wena u ngo tiendla machongola-boyi u kha u dyondzeke hi ndlela leyi?
KHOMBO:	Ku kurisa vana a swi yelani ni dyondzo ni kantsongo. U vula leswaku vatswari lava nga dyondzangiki vona a va swi koti ku kurisa vana va vona kahle?
NSATIMUNI/MIDLAYI:	Hi swona, lava nga dyondzangiki a va swi koti ku kurisa vana kahle. Hi nga vona ...
KHOMBO:	U vula leswaku mina ndzi humaka endyangwini wa vatswari lava nga dyondzangiki a ndzi kurisiwangi kahle?
NSATIMUNI/MIDLAYI:	<i>(Hi ku kwata)</i> Kambe hi n'wina, a ndzi vuli swona sweswo mina! Se mi lava ku ndzi jikisa. Ndza nga pfanga no miyela!

- 15.8 Boxa xivangelo lexi endlaka leswaku Khombo a vilela hi endlelo ra nsati wa yena Nsatimuni/Midlayi mayelana na makuriselo ya vana. (2)
- 15.9 Hanyelo ra Nsatimuni/Midlayi ra khorwisa eka xintlangwana lexi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.10 Eka ntshaho lowu nga laha henhla, hi twa Nsatimuni/Midlayi a byela nuna wa yena leswaku masiku lawa ku hanyiwa xidemokirasi. Xana u vona swi ri kahle leswi Nsatimuni/Midlayi na vana va yena a va hanyisa xiswona ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.11 Hlamusela vumunhu bya Nsatimuni/Midlayi. Nyika miehleketo YIMBIRHI ntsena. (2)
- 15.12 Vito ra Khombo ri thiywile kahle eka xintlangwana lexi ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)
- 15.13 Hi yihi dyondzo leyi u yi kumaka eka xintlangwana lexi? (2)
- 15.14 Vuxaka bya Nsatimuni/Midlayi na Mamayila hi byihi? (1)

[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80